

ըստ մի կը գուշակուի, հիւանդու-
թեան մը ընթացքը կանխաւ կը նը-
շանակուի, կամ թէ հունձքի մը
քանակութիւնը կը չափուի: Ըսած է
ինքիւրեն թէ մարդերուն և իրերուն
սարկի վիճակէն, անոնց բնաւորու-
թեանէն ու ձգտումներէն կարելի է
գուշակել՝ յարաբերական ստուգու-
թեամբ և ճշգրտութեամբ՝ անոնց
սպաղայ ճակատագիրը:

Ասիկց յառաջ եկած են շարք
մը յօդուածներ որք կը գծեն 1992ին
քաղաքակիրթ աշխարհին ունենա-
լիք հաստատական կացութիւնը:

Յիշատի ամէնէն նշանաւոր աշ-
խատակիցներէն մին, Պ. Էմիլ Կո-
դիէ, զիտուն մը ինքն ալ, այսօր
թիւն վրայ խօսելով, կ'ըսէ թէ նմա-
նօրինակ կանխումներ, ի՛նչ զիտա-
կան խղճմտութեամբ ալ չիտուած
ըլլան, մտքի խաղեր ըլլալէ անդին
չեն կրնար անցնիլ: Խոզիւն աճիւն
բաղմանը մանկ է, աճիւն անասն-
ման ու անկայուն հետերէ կաղըն-
ուած, որ ամէնէն նոյր դատողու-
թիւններն ալ ուղեն չուղեն. քմա-
հաճոյքի կերպարանք կ'առնեն ինքը
Պ. Ռիչէի ամէն մարդարեւթիւն-
ներէն մէկ կէտը միայն կ'առնու,
այն որ կը վերաբերի ապագայ մի-
ջադպային յարաբերութեանց և Պա-
տերազմի խնդրին:

«Հարկը տարիէն, կ'ըսէ Պ. Շառլ
Ռիչէ, գուցէ գեռ կաղմուած չլի-
տի ըլլայ դատարան մը, խաղաղու-
թեամբ կարգադրելու համար ժո-
ղովուրդներու մէջտեղ ծագած վէ-
ճերը, և աղգերը գուցէ գեռ պիտի
շարունակեն ճգնաժիչ հետզհետեւ ա-
ւելի ծանրացող զրահի մը բեռին
տակ: Բայց մնայուն բանակներն,
որք հաւասարապէս ամէն քաղա-
քացիներէն պիտի բաղկանան, ա՛լ
իր կարգապահութեան դպրոց միայն
գոյութիւն պիտի ունենան... Ա՛լ
չպիտի կռուին իրարու հետ, պա-
տերազմի իր արհաւիրքին սաստ-
կութեամբ վերջ ի վերջոյ սպան-
նած ըլլալով պատերազմը: Մէկ
խօսքով, քանզի ու աւելի միջոց-
ներն աճիւն կատարելագործեալ
ու զարհուրելի պիտի ըլլան, որ ո՛չ
սք պիտի ուզէ գործածել զանոնք,
մտքէն իսկ չպիտի անցնեն»:

Այս կարծիքն, որուն Պ. Շառլ
Ռիչէ զիտական զգեստ մը հագ-
ցուցած է, չափ տարածուած ընդ-
հանրայած է: Պ. Կոդիէ, բոլոր-
վին հակառակը կը մտածէ: Ըստ ի-
րեն, այդ կարծիքը հիմնուած է
պատրանքի մը, իրերու սխալ հաս-
կացողութեան մը վրայ:

Եթէ իրաւ է որ օր մը օր
մը — հեռուստի օր մը անտարակոյս —
պատերազմը գործադուլ պիտի բնէ,
արդի գիտութեան երեւակայած
հրաշալի հրազործները չեն որ առաջ

պիտի բերեն կամ փութացնեն աջ
բաղձալի արդիւնքը: Ճշմարիտ չէ
արդարեւ որ աւելի արուեստին
յառաջդիմութիւնները պիտի ծա-
ռայեն պատերազմի աւելի մահա-
ռի իմ կամ աւելի ահեղի դարձնելու:
Ընդհանուա՛նք:

Ահիւսթիթ բան մը կը թուի այս:
Պ. Կոդիէի համար, աղկից աւելի
դիւրաւ սպացուցանելիք բան չիկայ:

Ո՛րչափ առաջ կ'երթանք, զեն-
քերն աճիւն կը կատարելագոր-
ծուին, աճիւն աւելի ճիշդ կը զար-
նեն, աճիւն աւելի հեռու կ'եր-
թան, աճիւն աւելի հզօր կ'ըլլան,
— ու պատերազմն այնչափ նուազ
զոհեր կ'ընէ:

Ա՛լ իրար չեն տեսներ, ա՛լ ի-
րարու չեն մօտենար, ա՛լ չիկայ վայ-
րագ գրկընդխառնումն ուր հակա-
ռակորդներէն մին (եթէ ոչ երկուքը
մէկտեղ) պէտք էր որ ձգէր իրար-
իւնը և կաշին: Հիմալ քրտմեղրնե-
րով հեռուէն, յաճախ ըստ բաղդի,
անանցանելի արդիւնքներու վրայէն,
գետերու, բուրներու, անտառնե-
րու վրայէն որք տեսողութիւնը կը
կարեն, խօսեցնել պիտի տան մե-
լինդն և անծուխ վառօղը, և գըն-
տակներու տեղ ուռմբեր պիտի փո-
խանակեն:

Արդ, այս նոր ռազմագիտու-
թիւնը — բարեբաղդաբար — աւելի՛
աղմուկ պիտի յարուցանէ քան գործ
պիտի տեսնէ և աւելի՛ բարոյական
խռովութիւն յառաջ պիտի բերէ
քան նիւթական վնաս:

Դիտէ՛ք թէ Մաքսի մարալախ-
տին դասական հաշիւն, որ իր ժա-
մանակը կը հաշուէր թէ ճակատա-
մարտի մը մէջ մարդ մը սպանե-
լու համար՝ անոր մարմինն ծանրու-
թեանը չափ կապար պէտք է, գի-
տէ՛ք թէ այդ հաշիւը հիմալ իրա-
կանութենէն շատ վար է արդի զեն-
քերով:

Պ. տը Շընել հաշուած է թէ
126 քիլօ կապար պէտք է մարդ մը
սպաննելու համար. և Ֆրանսեզեր-
մանական պատերազմին ժամանակ,
պարպուած փամփուշտներուն թիւը
բաղդաւորելով երկու կողմէ եղած
կորուստներուն, հաշուէրէ՛ք հաշու-
եալ հրացան պարպուած է՝ զին-
ուոր մը սպաննելու համար:

Բազմահարուածեան հրացաննե-
րով, այդ տարբերութիւնն ա՛լ աւե-
լի մեծ պիտի ըլլայ, որովհետեւ պա-
տերազմողներն ա՛լ առաջուան պէս
իրենք զիրենք վտանգի չպիտի են-
թարկեն հոծ զանգուածներով տա-
փարակ դաշտի մէջ. որովհետեւ ա՛լ
զենթէ հեծելազորքի յարձակումներ
տեղի չպիտի ունենան, ա՛լ սովորով
խօսական տրչաններ չպիտի կատար-
ուին, ա՛լ խիզախ ու յանդուգն
յարձակումներ չպիտի ըլլան, ոչ ալ

երկար առեւն պիտի սպասուի՝ զեն-
ի ձեռնին՝ ուռմբերուն ներքեւ. որով-
հետեւ, հարկադրաբար, պէտք պի-
տի ըլլայ մահը խաբելու եղանակ-
ները սորվիլ, ամենափոքրիկ ապա-
տաններէն օգտուելով, և, կարելի
եղածին չափ քիչ վնասելով, ժա-
մանակ ու ճամբայ վատտիլ: Միթէ
ճանրմարքայի մէջ չուտումնափրուե-
ցա՞ւ զրահաւոր տախտակ մը, որուն
ետեւ պիտի ապաստանէին զինուոր-
ները, ճիշդ ինչպէս որ Յուլիոս Կե-
սարի օրով Հռոմայեցի լեգէոնները
կ'ընէին իրենց վահանները համա-
չափօրէն բարձրացնելով իրենց դը-
լուկներուն վերեւ: Չի՞ խօսուի մի-
թէ որ զինուորները առաջուց բահ
ու բրիչ ունենան, որպէս զի ի հար-
կին պատուարներ կանգնեն ճակա-
տամարտի դաշտին վրայ, որպէս թէ
յաղթութիւնն այսուհետեւ կախում
ունենար ս՛չ այնքան այրած վառօ-
ղին քանակութենէն որքան փորուած
հողին քանակութենէն:

Այս ամէն զգուշութեանց վրայ
չէր մտածուեր այն ժամանակ ուր
հրացաններն առ առաւել 130 էն
200 մեդր հեռու միայն նետելով
և հրացանները լեցնելու համար
բաղդաւորաբար երկար ժամանակի
պէտք ըլլալով, հրացանաձգութիւնը
բաւական կարճ հեռաւորութենէ կը
սկսէր, որով ամէն զինուոր կրնար
իր կենդանի նշանակետը ընտրել,
աչքովը հետեւիլ անոր և նշան առ-
նուլ: Այդ ժամանակ, Սաքսի մա-
րեշախտը կրնար իրաւունք ունե-
նալ: Անկից շատ հեռու ենք այսօր:

Գալով ուռմբերուն, կը բաւէ իր
դերահատար կամ վրայ ներկայ
գտնուած ըլլալ ամենափոքր կռուի
մը՝ գիտնալու համար թէ գնտակ-
ները նուազ վնաս կը պատճառեն,
չափ աւելի նուազ քան առաջուան
լեցուն գունտերն որք զինուորնե-
րու ամբողջ շարքեր կը սրբէին կը
սկսէին, զրա հարկ կ'ըլլար լեցը-
նել՝ «կարգերը սեղմելով»:

Իրօք, չափ աւելի մարդ կը
մեռնի կէս ժամուան սուխնով կամ
սուրով կռուի մը մէջ, քան ամ-
բողջ օրուան մը թնդանօթաձգու-
թեամբ ու հրացանաձգութեամբ:

Կապիւլըդի ճակատամարտը (Ֆը-
րանսեզերմանական պատերազմին
առեւն) որ դարուս ամէնէն մահա-
ռիկ ճակատամարտներէն մին եղած
է, յաղթողներուն կողմէն տարաւ
4,449 մեռած և 20,977 վիրաւոր:
— Ըսենք անցողիկ թէ, պաշա-
նական վիճակագրերուն համաձայն,
մէկ տարուան մէջ ամբողջ դերմա-
նական Կայսրութեան տարածու-
թեան վրայ ճարտարագործութեան
աղէտքներուն զոհերուն թիւն աղ-
կից աւելի է: Արդ, եթէ հարկը
հաղար հողինոց երկու մայրի բա-
նակներ գիմացէ դիմաց մայրին ի-

րենց նետերով և նիզակներով, մէկ
երկու ժամուան մէջ երկու կողմէն
քսան հազարէ աւելի զիտակ գետնը
պիտի փռուէին:

Յիշեցէք թէ հռոմայեցիներուն
և Ատտիլայի զարհուրելի ճակատա-
մարտին մէջ, 300,000 հոգի մեռան,
և արեան ճշմարիտ հեղեղներ վա-
ղեցին, առանց փոխադրութեան:

Ա՛լ նորէն չպիտի տեսնենք այդ
վայրագ շարքերը, ինչպէս որ ա՛լ
չպիտի տեսնենք հարկաւորապէս պա-
տերազմներ: Արդի պատերազմը չի
յարմարիլ այդ բանին. և գրեթէ
միադասիրական բան մը կ'ա՛յ անոր
մարդասպանութեան յոռեղոյն գի-
տերուն մէջ:

Պատճառն այն է որ անոր ի գործ
դրած ահարկու միջոցները պիտի
ստեղծեն բոլորովին նոր ռազմագի-
տութիւն մը, որ պատերազմը պի-
տի վերածէ տեսակ մը յարատեւ
«մեծ ռազմափորձի», ճատրակի խա-
ղի մը, ուր հաշիւն աւելի մեծ տեղ
պիտի բռնէ քան բիրտ ընդ հարու-
մը, ուր ջանք պիտի ըլլայ աւելի՛
իր թշնամին անդամալուծելու քան
չարգելանք թշնամին հաղորդակցու-
թեան ճամբայները կտրել, անօթու-
թեան մատնել զայն, կործանել,
ուժերը կաղմալուծել, անձնատու-
ութեան կամ անխուստիելի ընտ-
նիման հարկին մէջ ձգել զայն. —
այս պիտի ըլլայ ահա վաղուան պա-
տերազմը, որ տեղի պիտի ունենայ
մեծ հեռավորութիւններով, անհուն
ճակատի մը վրայ, զխոնակներէն
կարգաւորութեամբ, չորիին և ե-
րկարականութեան աջակցութեամբ:
Այս բանիս համար պէտք չպիտի
ըլլայ առաջուան չափ մարդ զոհել,
երբոր կուրծք կուրծքի կը կռուին:
Պատերազմի արուեստին այս կեր-
պարանափոխութեան մէջ, այն լու-
նը զարհուրելի հրազործներն որք
անդուլ կը կատարելագործուին, ա-
ւելի՛ պիտի ծառայեն իրենց ներշն-
չած սարսափովը, ոմանց տալիք վը-
հատութեամբը և ուրիշներուն հա-
ղորդելիք եռանդովը: Իրենց նա-
խորդներէն աւելի աղգու ըլլալով,
աւելի հեռուէն կը գործեն, և մարդ
աւելի կը պաշտպանէ ինքիւնքը:

Պ. Կոդիէ կ'ըսէ իր վերջաբանին
մէջ.

«Չեմ կարծեր որ հարկը տա-
րիէն ա՛լ պատերազմ չըլլայ: Բայց
եթէ իրօք պատերազմ չըլլայ, մեր
թոռներն այդ բանին համար երախ-
տապարտ ըլլալու չեն գիտուններուն
կամ քիմիագէտներուն: Պատերազմ
չպիտի ըլլայ անոր համար որ չպիտի
գտնուի հրամանատար մը այնչափ
հանճարեղ որ կարենայ վարել մէկ
քանի միլիոն հողիներու բանակներ,
ոչ ալ պէտք եղածին չափ պաշար
պիտի գտնուի՝ զանոնք սնուցանելու

համար. պատերազմ՝ չպիտի ըլլալ
անոր համար որ ապագայ ընկերու-
թեանց կնճռոտ կազմակերպու-
թեամբ և ամէնուն համար պարտա-
ւորիլ զինուորական ծառայութեան
պահանջումներով, մեծ պատերազմ
մը, որուն պայթիւմը մէ՛կ օրուան
մէջ պիտի կասեցնէ ընկերային
կեանքը, բարոյապէս և Դեմոկրատի-
կան պիտի դառնայ»:

ԱՐՏԱՔԻՆ ԼՈՒԻՐ

ՆԻՒԵՆՈՐՔԻ ՀՐԴԵՂ

Հեռագիրն արդէն հաղորդեց նիւ-
եորքի Օլիւ Թայլ պանդոկի հրդեհն. ե-
րէկ հասած եւրոպական թերթերէն հե-
տեւեալ մանրամասնութիւնները կը քա-
ղենք:

Պանդոկն ինչո՞ք զսփիւն ունէր, եւ
կրնար երկու հարկու հողի պարունակել:
Փնարուար 7 (Բ. Ն.) կիրակի դիւնը պա-
ղիկն բոլոր սենեակները զրաւուած էին.
երկարափ մը տեսած է կրակը կեղտո-
նական վերամբարձ գործիքին մէջ, եւ իս-
կոյն ձայն տուեր է. կէս գիշերն երեք
ժամ անցած էր:

Հրդեհն այնքան արագութեամբ ա-
ռաջ գացել է որ անհրաժեշտ եղած է ար-
թնցնել ճանապարհորդներն եւ պանդո-
կաբնակներն, ինչ որ ալ բրած են կա-
րելի չէ եղած զանոնք արթնցնել. պան-
դոկին քովէն անցող կառավարի մը սու-
լումէն արթնցել են:

Երբ քաղաքը մը յետոյ ջրհանկիրներն
հասան, բոցերն այնպէս պատած էին ամ-
բողջ պանդոկն, որ իրենք ա՛լ մէկդի
գրին ջրհաններն և ուրիշ բան չմտա-
կեցին բայց եթէ ազատել պանդոկին մէջ
գտնուողներն Այս դժբաղդները, պարզ
չապիկով մը պատահանները խռնուած
էին եւ պատրաստուած էին գետնը նե-
լումելով ազատուելու:

Արդարեւ ապահովութեան սանդուխ-
ներ կային, բայց պանդոկին ետեւի կողմն
էին, այնպէս որ այն կողմն սենեակները
բնակողները կըրնէին այն սանդուխնե-
րու հնորիւ փակել: Իսկ այդ սան-
դուխները չգտնուելով պանդոկին միւս
կողմն, որ փողոցին վրայ կը նայէ, այն
տեղ բնակողները միայն ջրհանկիրներու
միջոցաւ պիտի կրնային ազատիլ:

Պատահաններէ պրտածուիլ ազադա-
նել, գոռու զոհմանը կը լուսէին Այն
երկարափն որ կրակ ըլլային իմաց տուած
էր, երկրորդ յարկին վրայ գտաւ փոքրիկ
տղայ մը զոր թեւերուն մէջ առնելով
սկսաւ դիմել պանդոկին ետեւի կողմն
որպէսզի փրկուէին սանդուխներէն ա-
զատի, բայց բոցերը կտրեցին ճամբան
այն տեսնելու որ դարձաւ որ առնելու կող-
մի մէկ պատահանէն ազատի. ազատուե-
լու վրայ էր երբ ոտը սանդուխով պա-
տահանէն վար գտնուեցաւ. տղան ողջ
մնաց, բայց երկարափն որ հիւանդանոց
փոխադրուած է, հաւանքին կը մեռնի:
Դժբաղդները փրկելու համար շատ
զիւսադնական ջանքեր եղած են, մի քա-
նիներ հրաշքով փրկուել են: Սակայն
վարէն կը տեսնէին պատահանները դի-
ղուած խղճները որք զուր տեղն օդուն-
թիւն հայցելէ յետոյ մի առ մի, զոհա-
վիթէին հնոցին մէջ, օդունթիւն հաս-
նելէ առաջ:

Պաշտօնական տեղեկութիւնք կը հա-
ղորդեն թէ 175 պանդոկաբնակներէն 81

ԹԵՐԹՈՒՆ «ՀԱՅԻՆԻՔ» (81)

ՄՆԱՍ-ԲԱՐՈՎԻ ԻՐԻԿՈՒՆԸ

(Պ. Ա. Ս. Կ. Բ. Ն. Բ.)

Ա՛սա՛ այս է այն ընտանիքը, որու հետ
երեւան մտնելու յաջորդ օրը ծանոթա-
ցայ, իբրեւ Պոսեյնի: Մեր առաջի յա-
րաբերութիւնը շատերուն կրնար նախանձ
պատճառել. բայց կամայ կամայ նոցա
կողմէն թեթեւ անտարբերութիւն մը նըշ-
մարելով, իմ կողմէն ա՛լ ուրիշ նոր ե-
րիտասարդ ծանոթանալու հետ զրադուած
լինելով, աչ և խօսակցութեան նիւթի
սովի ալ վրայ հասնելով՝ այցերս հետզհե-
տէ աճիւն անօրաբարոյցի, որ չորս ա-
միսը մը չափ էր, տուններին ոտը կոխած
չուսէին:

Եւ ա՛սա՛ այս էր պատճառը, որ բոլոր-
րովին մոռցեր էի այդ ընտանիքը երե-
ւանէն մեկնելուս նախորդ դիւիւրը ան-

կողմէն մէկ կաղմած ցուցակ անցնելու,
եւ որ բախտին մէկ տարօրինակ հաճոյք-
ով այսպէս անսովորական միջոց էր ընկել:

Սենեակը քիչ մը տաքացած էր. տաք-
ցած էր եւ թիւ խօսակցութիւնը. եւ ինչ
խօսակցութիւն. որքան իր բովանդակու-
թեամբ ինձ հետաքրքիր էր, ա՛յնքան եւս
առաւել իր արտաքինովը հետաքրքիր էր
լեզուազնաներուն: Խեղճ լեզուազնաներ,
տարիներ կը մաշեն թրթուած ֆոֆէ-էֆօ-
մը երեսն ի վեր՝ մէկ երկու լեզու ունո-
ցա համեմատութիւնը ուսումնասիրելու
համար. ինչ զուր աշխատանք, թող
հարկն դրած Պայան Թիֆայի կամ երե-
ւան զաղթող ընտանիք մը. երթան, դան,
մէկ-երկու չաբախ եւ արդէն ամէն ինչ
վերջացած է:

Ինչ աղգի բառ, ինչ լեզուի ոճ կ'ու-
ղէր, որ այս բերնի մէջ չգտնուի: Մի-
շին հայուով նոցա իւրաքանչիւր նախա-
դասութեան կէտը Տաճկերէն է, Պարսկե-
րէն ու Արաբերէնը միմեկին ռաւած. քա-
ռորդը Ռուսերէն է. 1/6 Պարսկերէն, ի-
տալերէն. մէկ խօսքով՝ բոլորական աղ-
գերու լեզուն. 1/10 ալ մնացած լեզուներ
րէն հաւաքածու. վերջին 1/10 ալ, որ
նորէն քիչ բան չէ, ամբողջովին Հայերէն
է. այն ալ քանի մը գաւառաբարբառնե-

րու խառնուրդ. օրինակ, Պոսի, Թիֆ-
լիսի, երեւանի եւայլն: Դէ՛, ձեզ կը
հարցնեմ հիմա՛յ այդ չորս ինչդ տարի
համալսարանը լեզուադիտութեամբ ըզ-
բաղուած պարոնները պարզապէս ան-
խեղճութիւն չեն ընել:

Ես իսկ, որ բնաւ լեզուազնու չեմ,
որ ոչ միայն լեզուազնու չեմ, այլ լեզ-
ուազնափ ստուերին ալ չեմ նմանիլ, բայց
եւ այնպէս ախարայ քանի մը խիստ հե-
տաքրքիր համեմատական լեզուադիտու-
թեան վերաբերող գիտութիւն, որ հոս
անուշտ մէջ կը բերէի, եթէ ձեզ ձանձ-
րաբնէի չլինեայի. մասնաւորապէս որ ո-
ճերու վրայ դրած միջանկիւղ ճառէս դեռ
ինձ դէմ ունի:

Նոցա լեզուի վրայ խօսելու առեւն
անպատճառ պէտք է լիչել եւ այն, որ
այդ ընտանիքի 4 անդամները իրարու
նման խօսելու սովորութիւն չունին եր-
բէ՛ք. չորսն ալ առանձին կուսակցու-
թիւններուն կը պատկանէին: Տիկին մա-
րիկը աւելի հակուած է Տաճկերէնի ու
Պոսի Հայերէն գաւառաբարբառի կողմը:
Պ. Կարապետը իբրեւ ուսումնական մարդ
աւելի կը գերադասէ Ռուսերէն և արեւ-
ւելեան գրական լեզուն: Պայան կ'օրկա-
կարը կարծես քիչիկ մը աւելի կը սիրէ

տեղական Թուրքերէնը եւ Երեւանի դա-
ւառաբարբառը: Միայն տիկին կ'օրկալա-
րեն է, որ ոչ մէկու սիրտը չկտրելու
համար, ամէն կուսակցութիւններուն ալ
կը համակերպի:

Ես, լեզուադիտութեամբ հետաքրքրու-
ողներուն ծառայութիւն մը մատուցած
լինելու համար՝ առաջ մտածեցի նոցա
խօսակցութիւնը իրենց իսկ լեզուով դրի
տունէն. բայց տեսնելով, որ իր չափովն
ալ մեկնիչ բառարան մը կաղմուելու պիտի
հարկադրուէի սոսկացի. ո՛հ, բառարան
կաղմուլ... Աւելի շուտ յանձն կ'առնեմ
տաքը անգործ ծայրէ ծայր կարգով ստա-
մեքա վերջնականապէս արեւու չափ
անմարսելի, ու իբր փոխեցուցիչ դեղ մը
գործածելու չափ խառնարովանակի գիրք
մը, ինչպէսն է պարսի Տ. Ս. Սեփեանի
«Ներշնչուածը առ պարոն Ե. Տէմիրճի-
պաշեան» (1), քան սպաղարական թերթի
մը քաղկացած բառարան մը կաղմուլ. ալ
երեւակայեցէք բառարաններէ ունեցած
վախ, ու ինձ ներքեցէ:

